

NISBİ SIFƏTLƏRİN TƏRCÜMƏSİNƏ DAİR BƏZİ MÜLAHİZƏLƏR

N.A.ƏHMƏDLİ

*Bakı Dövlət Universiteti**prof-ahmedli@mail.ru*

Məqalə çox mühüm məsələyə həsr olunub. Rus dilinin neqativ təsiri ilə neçə illərdir dilimizdə bir sıra yanlış ifadələr stereotipləşərək nəsillərdən-nəsillərə ötürülür. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, bu cür səhvlərin bir qismi nisbi sifətlərin vaxtilə dilimizə yanlış tərcüməsindən irəli gəlir. Məlumdur ki, nisbi sifətlər əşyanın əlamət və keyfiyyətini birbaşa deyil, başqa əşya və hadisələrlə münasibətdə bildirir. Rus dilində belə sifətlər, adətən, isimlərə sifətdüzəldici şəkilçilər (suffikslər) artırmaqla düzəldilir. Belə sifətlər dilimizin qaydalarına əsasən, Azərbaycan dilinə 2-ci növ təyini söz birləşməsi kimi çevrilməlidir, lakin vaxtilə rus dilindəki nisbi sifətləri dilimizə hökmən sifət kimi tərcümə etməyə çalışmışlar və nəticədə «mədəni mallar», «texniki universitet», «Atlantik okeanı», «Hind okeanı» kimi qeyri-dəqiq ifadə və terminlər meydana gəlmişdir. Haqlı olaraq bu ifadələrin «mədəniyyət malları», «texnika universiteti», «Atlantika okeanı», «Hindistan okeanı» kimi dəqiqləşdirilməsi təklif olunur.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan dili 200 ilə yaxın rus dilinin birbaşa təsiri altında olub. Bu proses müsbət və mənfi olmaqla ikili xarakter daşıyıb. Müsbət cəhət bundan ibarətdir ki, rus dili vasitəsilə Avropa dillərindən xeyli söz (əsasən elm-texnika terminləri) alaraq leksikamızı zənginləşdirmişik. Həsən bəy Zərdabi bu prosesin faydalı olduğunu hələ XIX əsrin ortalarında hiss edərək yazırdı: «Dil elə bir şeydir ki, onu öz halında saxlamaq mümkün deyil. Elə ki qaranlıq otağın qapısı açıldı, qeyri tayfalar ilə gediş-gəliş artdı, artıq şeylər olə gəldi və adətlər dəyişildi. təzə sözlərin qədri günü-gündən artacaqdır. Belə sözlərin artmasının dilə zərəri yoxdur, xeyiri var, çünki o sözlər tərəqqi etməyə səbəb olur» (3, 75-76).

Bəllidir ki, həm qrammatik quruluşlarına, həm fonetik imkanlarına, həm də morfologiya və sintaksis baxımından özəlliklərinə görə Azərbaycan və rus dilləri bir-birilərindən əsaslı surətdə fərqlənir. Buna görə də, Rusiya və SSRİ imperiyalarında yaşadığımız müddətdə hakim dilin mənfi təsiri ilə dilimizdə bir sıra xoşagəlməz dəyişikliklər baş verib, yanlış sözlər, terminlər, ifadələr meydana gəlib və stereotipləşərək bir növ «vətəndaşlıq hüququ» qazanıb. Bu səbəbdən onları islah edib dilimizi təbii axarına qaytarmaq bu gün xeyli çətinlik törədir. Bu yanlışlıqların böyük bir hissəsi əsas nitq hissələrindən biri olan sifətlərin ruscadan tərcüməsi ilə bağlıdır.

Bir çox başqa dillərdə olduğu kimi, rus və Azərbaycan dillərində də sifətlər əsli və nisbi olmaqla iki yerə bölünür. Əsli sifət əşyanın əlamət və keyfiyyətini birbaşa – başqa əşyalarla münasibətə girmədən bildirir. Buraya duyğu orqanları vasitəsilə bilavasitə qavranılan əlamət və keyfiyyətlər (rənglər, ölçülər, dad, səs tonu və s.) daxildir. Belə sifətlərin tərcüməsi problem yaratmır, çünki hər birinin adekvat qarşılığı var:

серый – *boz*, *крупный* – *iri*, *горький* – *acı*, *тихий* – *sakit*, *далекий* – *uzaq* və s. Nisbi sifət isə əşyanın əlamət və keyfiyyətini birbaşa deyil, başqa əşyalarla, hadisələrlə münasibətdə bildirir (2, 116). Azərbaycan dilində iki əşya arasındakı bu cür münasibət təyini söz birləşmələri formasında təzahür edir. Rus dilində belə birləşmələr və mənsubiyyət şəkilçiləri olmadığından nisbi sifətlərin hamısı başqa nitq hissələrinə, özəlliklə də isimlərə, feillərə xüsusi leksik şəkilçilər (suffikslər: *-ан-*, *-ян-*, *-ск-*, *-ов-*, *-ев-* və s.) artırmaqla düzəldilir və bu sözlər birmənalı şəkildə «sifət» kateqoriyasına daxil olur. Belə şəkilçilər:

- əşyanın hansı materialdan düzəldildiyini (*деревянная ложка*, *каменный дом*, *шерстяная шаль*...);
- müəyyən zamanla bağlı olduğunu (*зимний спорт*, *дневной свет*, *летние каникулы*...);
- hansı işi gördüyünü (*стиральная машина*, *прядильный станок*, *моющее средство*...);
- harada yerləşdiyini (*морской порт*, *вокзальная площадь*, *дорожный знак*...);
- kimə məxsus olduğunu (*студенческое общежитие*, *детский сад*, *женское пальто*...) və s. göstərir.

Bu siyahını yenə də uzatmaq olar. Belə sifətlərin əksəriyyəti Azərbaycan dilinə tərcümə edilərkən sifətlik keyfiyyətini itirir, 1-ci və 2-ci növ təyini söz birləşmələrinin birinci tərəfinə çevrilir: *taxta* qaşığı, *daş* ev, *yun* şal; *qış* idmanı, *gündüz* işığı, *yay* tətili, *dəniz* limanı, *vağzal* meydanı, *yol* işarəsi, *tələbə* yataxanası, *uşaq* bağçası, *qadın* paltosu... Yalnız görülən işi bildirən nisbi sifətlər dilimizə feli sifət kimi çevrilir: *paltaryuyan* maşın, *əyirici* dəzgah, *yuyucu* vasitə.

Dilimizdəki yanlışlıqların bir çoxu bu deyilənlərin nəzərə alınmaması, yəni rus dilindəki sifəti Azərbaycan dilində də hökmən sifət kimi vermək cəhdi ilə bağlıdır. Məsələn, rus dilində «*филология*» ismindən «*филологический*», «*педагогика*» ismindən «*педагогический*», «*культура*» ismindən «*культурный*», «*техника*» ismindən «*технический*», «*политика*» ismindən «*политический*» nisbi sifətləri yaradılır. Həmin sifətlərin iştirakı ilə meydana gələn birləşmələri dilimizə kalka üsulu ilə tərcümə edəndə qərribə ifadələr alınır: «*филологический факультет*» - «*filoloji fakültə*», «*Педагогический университет*» - «*pedaqoji universitet*», «*культурные товары*» - «*mədəni mallar*», «*технический университет*» - «*texniki universitet*», «*политические науки*» - «*siyasi elmlər*». Axı «*texniki universitet*», «*mədəni mal*», «*siyasi elm*» nə deməkdir? Təbii ki, buradakı nisbi sifətlər tərcümə zamanı isimə transformasiya olunmalı və həmin ifadələr «*texnika universiteti*», «*mədəniyyət malları*», «*siyasət elmi*» kimi işlənməlidir. Bir vaxtlar «*филология факультəsi*» «*filoloji fakültə*», «*филология elmləri namizədi (doktoru)*» «*filoloji elmlər namizədi (doktoru)*» formasında yazılır və deyilirdi. Sonralar bu yanlışlıq aradan qaldırıldı, lakin nədənsə «*pedaqoji elmlər namizədi (doktoru)*» ifadəsinə toxunulmadı və üstəlik son illər «*siyasi elmlər namizədi (doktoru)*» deyimi meydana gəldi. İnanmaq istərdik ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası bu yanlışlığı aradan qaldıracaq, bundan sonra alimlik dərəcələri verərkən «*pedaqoji elmlər doktoru*» və «*siyasi elmlər doktoru*» ifadələrinin müvafiq olaraq «*pedaqogika elmləri doktoru*» və «*siyasət elmləri doktoru*» ifadələri ilə əvəzlənməsi barədə qərar qəbul edəcək.

Bəzən isimdən əvvəl bir yox, iki bərabərhüquqlu nisbi sifət gəlir və onların ara-

sında defis (-) işarəsi qoyulur: *торгово-экономические связи, научно-исследовательский институт* və s. Azərbaycan dilində həmin sifətlərdən biri sifət, biri isə isim kimi verilir: *ticarət-iqtisadi əlaqələr, elmi-tədqiqat institutu*. Əslində isə onların hər ikisi isim kimi verilsə, daha yaxşı olar: *ticarət-iqtisadiyyat əlaqələri, elm-tədqiqat institutu*. Uzun illər Azərbaycan Beynəlxalq Radiosunda diktorluq etmiş, bir neçə dili mükəmməl bilən Sabir Axundov bu tipli birləşmələrin defislə deyil, «və» bağlayıcısı ilə yazılmasını və deyilməsini təklif edir (1. 17-19).

Bu tipli yanlışlıqlar bəzən sözün semantikasına da təsir göstərir. Məsələn, ruscadakı *«Армяно-азербайджанский конфликт»* birləşməsinin ilk hissəsi *«erməni-Azərbaycan»* şəkilində verilir və buradan belə çıxır ki, münafişə iki ölkə arasında deyil, bir millətin nümayəndəsi ilə bir ölkə arasında baş verib. Təbii ki, bu ifadə hər yerdə «Ermənistan-Azərbaycan» formasında yazılmalıdır.

Rus dilindəki nisbi sifətlərin bir çoxu yer adlarına *-sk(iy)* suffiksi əlavə etməklə düzəlir. Bu halda söz saitlə bitirsə, bəzən sözlə şəkilçi arasına «n» bitişdirici samiti artırılır: *америка-и-ский (народ)*. Çox vaxt bu cür birləşmələr dilimizə tərcümə edilərkən tələsikliklə və səhlənkarlığa yol verilir, tərcümə müəllifləri yalnız «skiy» şəkilçisini atmaqla kifayətlənir və bunun da nəticəsində bitişdirici samit dilimizə şəkilçi formasında gətirilir: *американ* (xalqı). Əslində isə bu birləşmə *«Amerika xalqı»* kimi verilməlidir. Bu cür yanaşma bəzən yer adının təhrif olunmasına gətirib çıxardır. Rus dili flektiv dillər qrupuna daxil olduğu üçün şəkilçi sözün kökünü dəyişdirə bilər. Sovet dövründə dəfələrlə görmüşəm ki, *«Орловский часовой завод»* birləşməsi qəzetlərimizdə *«Orlov saat zavodu»* kimi gedib. Halbuki Rusiyada *Orlov* adında şəhər yoxdur. İfadə *«Oryol saat zavodu»* kimi verilməlidir.

1935-ci ilə qədər Qərbi ölkələrində, eləcə də Rusiyada İrana «Persiya» deyiblər. Eyniadlı körfəzin adını bildirmək üçün ruslar *-skiy* suffiksindən istifadə edərək *«Персидский залив»* ifadəsini yaradıblar. Azərbaycan dilində bu birləşməni çox vaxt yanlış olaraq *«Fars körfəzi»* kimi verirlər. Bizdə *«fars»* dedikdə bütövlükdə fars milləti, yaxud onun bir nümayəndəsi nəzərdə tutulur. Nə bir millətin, nə də onun bir nümayəndəsinin adı ilə coğrafi termin yaradıla bilməz. *«Персидский залив»* bizim dildə *«Fars körfəzi»* kimi deyil, *«İran körfəzi»* kimi işlədilməlidir.

Eyni vəziyyətə yüz illərdən bəri işlədiyimiz və hələlik heç kimin ciddi etirazına səbəb olmayan *«Hind okeanı»* birləşməsində rast gəlirik. Məlumdur ki, bu okeanın adı Hindistan yarımadasının və həmin yarımada da yerləşən qədim Hindistan ölkəsinin adından götürülüb. Rus dilində *«Hindistan» «Индия»* kimi gedir. Həmin sözə *-skiy* şəkilçisi artırıqda o, *«Индийский (океан)»* formasını alır. Deməli, bu okeanın adı bizim dilimizdə «Hind okeanı» yox, «Hindistan okeanı» olmalıdır.

«Atlantik okean» ifadəsi də dilimizdə yanlış işlədilir. Qədim Yunanıstan mifologiyalarından birində Atlant adlı titan (nəhəng, azman) obrazı (Prometeyin qardaşı) və «Atlantida» adlı əfsanəvi ada olub. Okeanın adı da məhz göy qübbəsini başı və əlləri üstündə saxlayan həmin nəhəngin və ya həmin əfsanəvi adanın adı ilə bağlıdır. Coğrafiyaya dair bütün məlumat kitablarında Atlantik okeanın qısa adının *«Atlantika»* olduğu göstərilir. Rus dilində həmin sözdən *-skiy* şəkilçisi vasitəsilə nisbi sifət yaradılıb (*атлантический*). Bizdə isə şəkilçini ataraq saxta yolla «atlantik» sifətini əmələ gətiriblər. Həmin okeanın adı Azərbaycan dilində «Atlantika okeanı» kimi verilməlidir.

Eyni qaydada *«Baltika dənizi»* (Müqayisə et: *Прибалтика ölkələri*) rus dilində

«*Балтийское море*» formasını almış və buradan da bizim dilimizdə yanlış «*Baltik dənizi*» toponimii yaranmışdır.

Müasir Azərbaycan ədəbi dilində rus dilinin neqativ təsiri ilə yaranmış belə qüsurlar çoxdur. Bu gün biz onları aradan qaldırmasaq, gələcək nəsillərin bu işi görməsi xeyli çətin olacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundov S. Ekran, efir və nitq mədəniyyəti. Bakı: Qanun, 2009, 112 s.
2. Cavadov Ə. Sifət. Müasir Azərbaycan dili, 3 cildə. II c., Bakı: Elm, 1980, s. 95-125.
3. Öhmədli N. Jurnalistin nitq mədəniyyəti. Bakı: Bakı Universiteti, 2005, 164 s.

НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О ПЕРЕВОДЕ ОТНОСИТЕЛЬНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ

Н.А.АХМЕДЛИ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о том, что под длительным влиянием русского языка в современном азербайджанском литературном языке укоренен ряд неточных (т.е. несоответствующих правилам нашего языка) слов, выражений и терминов, которые по сей день продолжают функционировать, не вызывая особых нареканий. Часть из них связана с некогда поспешно сделанными с русского языка непрофессиональными переводами относительных прилагательных. В качестве примера приведен перевод таких словосочетаний как «*технический университет*», «*культурные товары*», «*политические науки*», «*торгово-экономические связи*», «*Атлантический океан*», «*Индийский океан*» и др. Автор считает, что эти сочетания должны были переводиться не как «*texniki universitet*», «*mədəni mallar*», «*siyasi elmlər*», «*ticarət-iqtisadi əlaqələr*», «*Atlantik okean*», «*Hind okeanı*», а как «*texnika universiteti*», «*mədəniyyət malları*», «*siyasət elmləri*», «*ticarət-iqtisadiyyat əlaqələri*», «*Atlantika okeanı*», «*Hindistan okeanı*» и т.д.

SOME ARGUMENTS ABOUT THE TRANSLATION OF RELATIVE ADJECTIVES

N.A.AHMADLI

SUMMARY

The article deals with the fact that under continuous influence of the Russian language a number of inexact (i.e., inappropriate for the rules of our language) words, expressions and terms, that are still functioning, without causing special censures are enrooted in the modern Azerbaijani language. Some of them are connected with nonprofessional translations of relative adjectives, such as "*технический университет*", "*культурные товары*", "*политические науки*", "*Торгово-экономические связи*", "*Атлантический океан*", "*Индийский океан*" etc. The author considers that these combinations should be translated not as "*texniki universitet*", "*mədəni mallar*", "*Siyasi elmlər*", "*ticarət-iqtisadi əlaqələr*", "*Atlantik okean*", "*Hind okeanı*", but as "*texnika universiteti*", "*mədəniyyət malları*", "*siyasət elmləri*", "*ticarət-iqtisadiyyat əlaqələri*", "*Atlantika okeanı*", "*Hindistan okeanı*" and so on.